

Det Siette Capitel

Om Bornholms særdeles Beskaffenhed.

Særdeles Beskaffenhed. Efter denne Summariske Beretning om Landets Natur, samt dets gamle Tildragelser i Almindelighed, vil jeg nu forestille dets Afdeelninger og navnkundigste Steder.

Herreder. Landet, som in Civillibus staaer under en Kongl. Amtmand, in Ecclesiasticis under en Provst, og hvad Militie angaaer, under en Commandant og Vice-Commandant, samt flere Officerer, deeles i fire Herreder, navnlig Øster-Herret, Sønder-Herret, Vester-Herret og Nørre-Herret. Fordum vare deres Navne ikke saaledes efter Lægden og Hovet-Vindene, men saasom A HVITFELD sætter dem i sin Bispe-Krønike, da kaldtes samme, deels efter nogle Kiøbstæder, saasom Rødne-Herret og Hasle-Herret, deels efter visse Mænds Navne, saasom Mikels-Herret og Hemmings-Herret. Kirke-Sognene der i bære gemeenligen Navn af een eller anden Helgen, dog ved saadan Forkortelse, at man i Steden for Laurids-Kirke siger Larsker, Poul Kirke, Poulsker. Her settes Navnene saaledes, (202) som de findes i den geistlige Calender, hvor de dog blandes og ikke deeles efter Herrederne, hvilken Deelning jeg vil gjøre efter det Bornholmske Landkort, som salig Professor Koefod haver meddeelt mig, og i flere Henseender gjør god Tieneste.

Bønder-Gaarde. Bøndergaardene ligge ikke paa Bornholm, saasom andensteds samlede i Landsbyer, men hver for sig, havende sine Markjorde adskildte, skjønt ikke just ved Grøft eller Gierde, men oftest ved aaben Grændse, hvilket fører den Besværlighed med sig, at haver Gaard maa holde sin Hyrde til Creaturerne Vogtelse. Saa maa og her hos erindres, at under de fleste Gaarde sortere adskillige Udbygger-Huse og Familier, hvis Tal i de sidste Aaringer merkeligen er forøget, særdeles hvor Gaardens Mark grændser mod Lyngen, eller d tilforn ommeldte skarpere Grund, som skiære langs igiennem det mellemste af Landet. Her findes mangan Bonde, som paa sine Udmarker haver 6 a 8, ja nogen 10 12 a 15 Huusmænds Familier boende under sig, og endda klages der, saavelsom andensteds, over Folke-Mangel, særdeles siden man har begyndt at antage sig Agerdyrkningen med mere Fliid. Saa have og Krigstiderne draget usædvanlig mange Huusmænds Sønner og andre af Landet, ved Haab om god Hyre i Søe-Tieneste.

Navne. Af Begyndelsen havde jeg foresat mig, at opregne alle Bornholmske Bøndergaardes Navne, hver for sig, saaledes som de findes anførte in Margine, paa bemeldte Kofodske Landkort, men jeg blev snart vaer, at det var ikkuns den mindste Deel, og at de fleste, maaskee for Rummets Skyld, vare udeladte. Siden bekom jeg saa fra Velbaarne Hr. Etatsraad Joh. Christian Urne, saasom Landets høyst-meriterte Amtmand, tillige med mange flere umistelige Efterretninger, en gandske (203) fuldstændig Opregnelse af bemeldte Gaardes Navne, og i hvor vidtløftig den er, skulle den dog her have fundet Sted, dersom det ikke havde syntes overflødigt og kiedsommeligt, at læse det samme Navn vel tive Gange, thi i et hvert Kirke-Sogn, findes 2, 3 eller flere Gange Garde med samme Navn, saasom Biergegaard, Dalgaard Møllegaard, Myregaard, Smiddegaard, Sandgaard, Lynggaard Pilegaard, Hallegaard, Risegaard, Munkegaard, Canikegaard, Kirkeboe ec. (*).

(*) Ikke sielden forekomme ogsaa de Navne Jydegaard og Tydskegaard, hvoraf sluttet, at Jydske, Tydske, eller andre Fremmede, her have nedladt sig.

Da nu denne idelige Æquivocation ikke tillader at kiende nogen vis Gaard, ved det uvisse Navn, saa menes, det er nok at jeg i hvert Herret, anfører Sognenes Navne, men i hvert Sogn alene Tallet paa Gaardene, dog med den Forskiel, at de gamle Selveyer-Gaarde settes i en Columnne for sig selv, og dernæst de som ellers kaldtes Fæstegaarde, ja af nogle Vornedegaarde, skiønt deres Eyendom nu er indfriet ved Kiøb, og deres Rettighed altsaa lige ved de andres.

Kirkesogne.

Øster Herret haver Kirke-Sogne

Øster Larsker og der i gamle	Selveyer-Gaarde 40	nye dito 22
Øster Mariæ Sogn	Selveyer-Gaarde 80	nye dito 23
Ipsker Sogn	Selveyer-Gaarde 36	nye dito 22

Sønder-Herret

Bodelsker-Sogn	Selveyer-Gaarde 39	nye dito 15
Paulske-Sogn	Selveyer-Gaarde 39	nye dito 14
Pedersker-Sogn	Selveyer-Gaarde 30	nye dito 12
Aaker-Sogn (204)	Selveyer-Gaarde 67	nye dito 23

Vester-Herret

Vester Mariæ-Sogn	Selveyer-Gaarde 68	nye dito 18
Nye Larsker-Sogn	Selveyer-Gaarde 35	nye dito 8
Knudsker-Sogn	Selveyer-Gaarde 30	nye dito 8
Nyeker-Sogn	Selveyer-Gaarde 28	nye diti 18

Nørre-Herret

Clemensker-Sogn	Selveyer-Gaarde 69	nye dito 17
Rutsker-Sogn	Selveyer-Gaarde 48	nye dito 8
Olsker-Sogn	Selveyer-Gaarde 35	nye dito 7
Røe-Sogn	Selveyer-Gaarde 27	nye dito 9

Byer og Kiøbsteder. Er i de fire Herreders femten Pastorater eller Hovetkirke-Sogne, paa Landet, 906 fulde Bønder-Gaarde, samt mere end dobbelt saa mange Udbygger-Huse og smaae Steder, liggende ligesom Gaardene, hver for sig, undtagen i Kiøbstæderne og nogle Fiskeleyer, saasom Gudhiem, Tem, Listæd, Aarsdale, Snogebek, Arnager, Vange, Allinge og Sandvig, hvilke sidste af nogle ansees for Kiøbstæder, fordi der handles, lades og losses, saa og haves siden Anno 1708 et

Borger-Compagnie, skjønt ingen Kiøbstæds Rettighed, ikke heller Byefoged. Disse tvende smaae Byer eller Flekker, nemlig Allinge og Sandvig, liggende paa Landets Norder Kant, ikke langt fra hverandre, regnes for et Birk og have deres Birkefoged og Kirke tilfelleds, hvilken sidste er bygget paa en Klippe, og kaldes af nogle Nye-Kirke, skjønt den sees at være heel gammel. Nogle af dette Lands Kirker have en særdeles Architectur, da de ere runde og ligne hine gamle Rundler eller Fæstnings-Taarne. Deraf tager Velbemeldte Hr. L. de THURAH p. 52 Anledning til at formode, deres første Brug og bestemmelse haver (205) været Fæstninger eller Høfdings-Borge, helst da man i Overdelen finder saadanne Skydehuller som paa hine gammeldags runde Fæstnings-Taarne. De Byer, som med Kiøbstæds-Privilegier og særdeles Øvrighed, nemlig en Kongl. Byefoged, findes benaadede, ere efterfølgende fem: Rønne, Nexøe, Svanike, Hasle, Aae-Kirkebye.

Rønne Kiøbsted. Rønne, eller, som nogle skrive Rødne og Røtyne, foregives af P. J RESENIO at have i ældre Tider, ligget noget længere op i Landet mod Knudsker-Kirke, hvilket dog synes stridigt mod dens Næring af Havet, med mindre man ville sige, det var skeet, for at ikke være et hastigt Overfald af Søe-Røvere underkast. **Vaaben.** Byens Alder vides ikke, men vel, at den ikke haver haft noget Stads-Vaaben eller gyldigt Indsegl, førend Aar 1562, da den ved et Brev af Kong FRIDERICH II. Blev forundt af føre 3 hvide Torsk i et blaat Feldt, mere staaer ikke i Brevet, men over Fiskene sees dog en Mand med Bispelig Ornat, som synes at give tilkiende, de Lundeske Erke-Bisper, hvilke Landet forud tilhørde, have i ældre Tider givet eller tilladt dets Brug. Det betydeligste i Vaabnet er Fiskene, med hvis Fangst Rønne findes rigeligen velsignet. Byen er temmelig stor og ikke ilde bebygget, helst i Adelgaden og Grønnegaden. Anno 1760 den 23 Junii tog Byen stor Skade ved ulykkelig Ildebrand som lagde 27 Gaarde i Aske. Borgernes Tal er over 300, med de som staae under Gevær 400, meest Haandverksfolk, Fiskere og Søefarende, dog have disse sidste ikke den Fordeel, de ønskede sig af en god Havn, som overalt savnes paa dette Land. Havnen siges forud at have været langt bedre, men Tiid efter anden er dens Grund forhøyet ved det tilskyllede Sand. (*) (206)

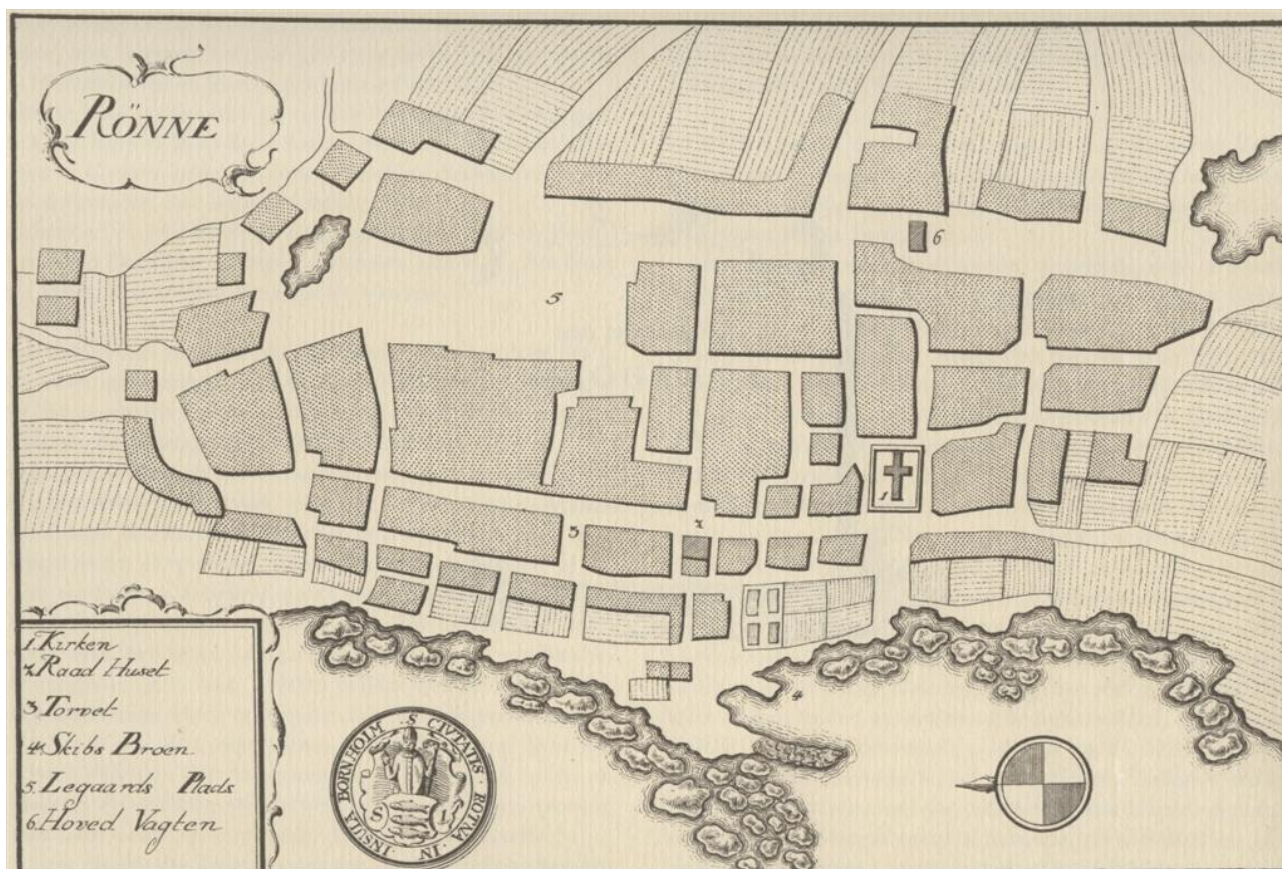
(*) Her i er Anno 1762 skeet en ønskelig Forandring, thi ved en Høy Kongelig der til skienket Gave, er Rønne Byes Havn meget forbedret og udvidet, saa at der nu haves 10 Fod Vand ved Indløbet og Broekarene eller Bolværkerne. Saa ere og ved Borgernes Fliid, tvende gandske formidable nye Batterier, samme Aar anlagte i Nord og Sønder, samt beplantede med grov Skytt, til Havnens og Byens Forsvar, i fiendtlige Tider.

Kirke. Sogne-Kirken, som forud bar Navn af S. Nicolao, haver Aar 1502 faaet Privilegium paa 100 Dages Aflad for dem, som gave noget til dens Bygning og Prydelse, hvilken ikke er uanseelig ved sin Alter-Tavle og andre Monumenter. Paa en Tavle som haver til Opskrift de Ord: Herrens Høst, opregnes i Stykkeviis, hvor mange Mennisker i hvert Sogn paa Bornholm, ere bortdøde af de pestilenzialske Sygdomme, som i forrige Seculo grasserede, nemlig Aar 1618, 5185, og Anno 1654. 4569. Saa sees og ved Prædikestolen, en Tavle med nogle Vers ophængt til Erindring om Hr. Geheimeraad og Stiftsbefalingsmand i Siælland, Greve Conrad Ditlev af Reventlou, hans her opnaaede Levnetsmaal, i Aaret 1750 den 7 Julii, efter at han, et par Uger tilforn, var ankommen, som Stifts-Befalingsmand paa Embeds Vegne. Liget blev siden ført til Brahe-Trolleborg i Fyen.

Ligesom Amtmanden, Commandaten, Vice-Commandanten og Landprovsten sædvanligen have deres Boelig i denne Kiøbstæd, saa er her den Kongelige Amtstue og Magazin.Huset, hvor den aarlige Landgilde, som ydes i Smør, Byg, Havre og Rug, bevares og til Kiøbenhavn udskibes.

Borgerskabet udgjør tvende stærke Compagnier, og nogle Artillerister med deres Officerer opholde sig hos dem, saavidt de ikke ere fordeelte paa adskillige Batterier ved Strandkanten. (207)

Forrige Befestning. Da Kong CHRISTIAN V. Aar 1687 var nogle faa Dage her paa Landet, fandt Hans Majestæt Rønne Bye ikke ubeqvem til en Fæstnings Anleggelse. I næstfølgende tvende Aar 1688 og 89 blev dette sat i verk, ved tvende Compagnier Norske Soldater, samt en Deel af Garnisonen paa den nye Fæstning Christiansøe. Disse opkastede Volde og Graver paa Byens Landsider, hvor samme ere vel tilkiende, skjønt de aldrig bleve fuldførte. Samme Tiid blev ved én af Byens Ender mod Havnen, bygget et rundt Fæstnings-Taarn, som skulle beplantes med Canoner og endnu kaldes Rønne Castell, skjønt det siden er brugt alene til Ammunitionen at forsvare, siden det forrige Anslag om Fæstningen blev til intet. Ikke desto mindre maa man dog have anseet denne Sag for tienlig, thi Aar 1744 blev atter besluttet at opkaste et Retranchement omkring Rønne, men det Anslag tog Ende tillige med Høysalig Kong CHRISTIAN VI. Liv og Regimente. Anno 1644 blev Rønne truet af en Svensk Flode paa 45 Skibe. Dem fordrev en Norden-Vind, og da nogle siden komme igien, men fandt Landets Indbyggere forsammelte til at tage mod dem, betænkte de sig og toge en anden Vey. Om et foregivet Mirakel med Brøds Omskiftelse til Steen, som her i Rønne, efter gammel Tradition, skulle have tildraget sig, og hvoraf Grev Rantzov Anno 1661, bragte det Stykke til Kiøbenhavn, som der vises paa Kunstkamret, see *Annal. Eccl. Dan.* Tom IV p. 474.

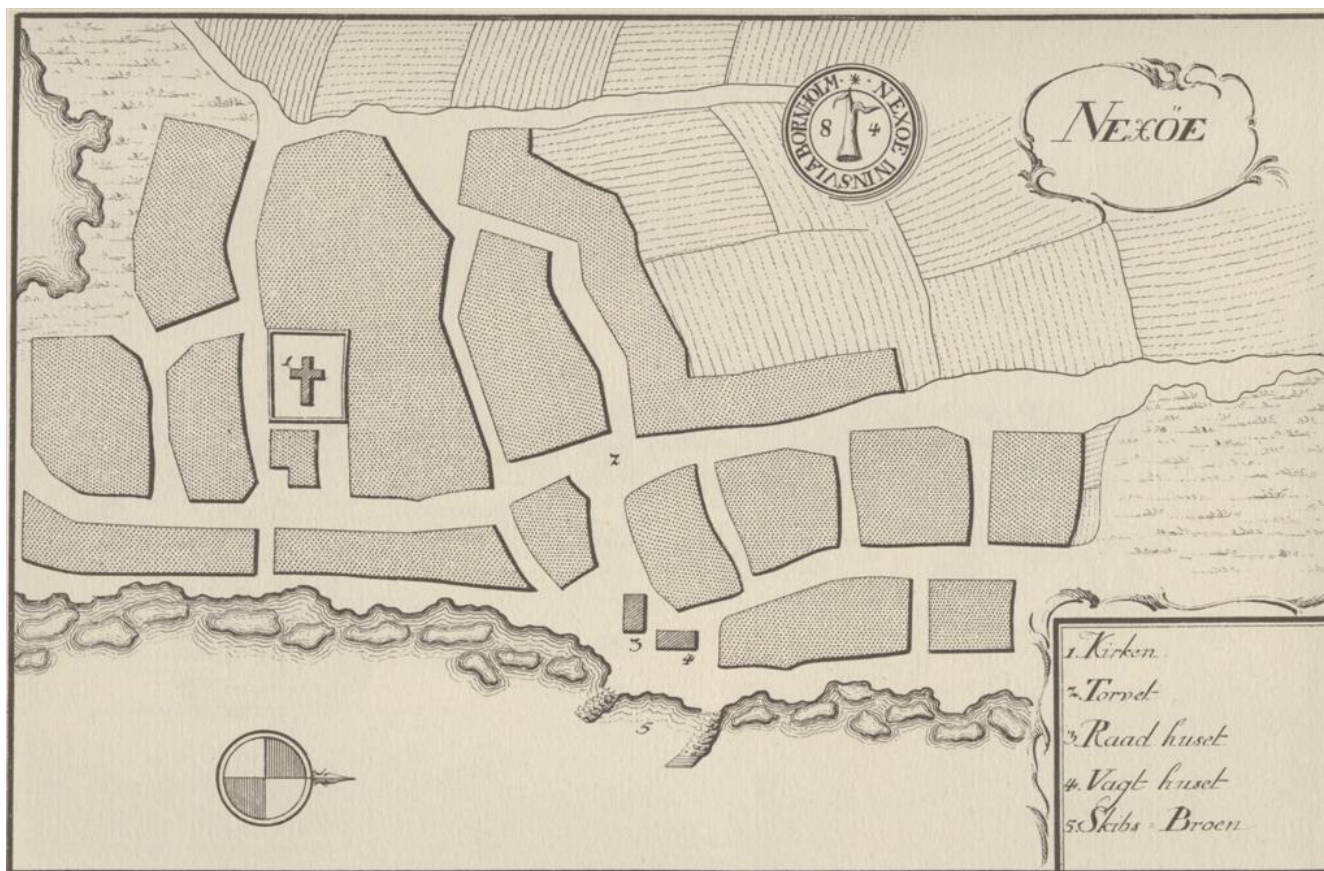

Kiøbstæds Privilegier. Nogle Konge-Breve findes i Archivet, angaaende denne og tillige de andre Bornholmske Kiøbstæders Privilegier, saasom Kong CHRISTIAN III. Brev givet Aar 1555, af Indhold, at efterdi Kiøbstæderne Rønne, Nexøe, Svanike og Hasle paa Bornholm, havde (208) haft deres Sendebud hos Kongen og beklaget sig over deres Nærings Forringelse, ved det meget brugelige Landkiøb og Forprang, som dreves af fremmede Kiøbmænd, beklagede sig ogsaa, at deres Kiøbstæds-Privilegia vare dem i forrige Feide-Tiid frakomne. Da nu saadan Forprang var stridig mod alle andre Kiøbstæders Rettighed, saa ville Kongen her med have det gandske afskaffet og alvorligen forbudet. Kong FRIDERICH II. Beklager i et Brev af 1577, at Kiøbstæderne paa Bornholm vare næsten ødelagte og fordervede, af Aarsag, af da de lybske havde Landet, tillode de fremmede Kiøbmænd og Kiøbsvenne, at ligge der hele Aar igiennem, og bruge deres Handel med Alne og Vegt, hvilke fremmede, endnu som tilforn, did hensøgte og ikke alene i Kiøbstæderne holdte deres Kramboder, men ogsaa understode dem at uddrage paa Landet og bruge Forprang, tvert imod Recessens Lydelse. Saadan Uorden ville Kongen have gandske afskaffet, saa at ingen fremmed Kiøbmand opholdt sig der for at sælge eller købe, undtagen i de aarlige Markeder. Aar 1579 Kong FRIDERICH II. Brev at Borgere og Bønder paa Bornholm, maatte være frie for at betale Told af de Heste, Oxne og Køer eller andet Fæe, som de udførte af Landet, enten levende eller slagtet, men hvis fremmet Drik som de indførte, der af skulle de ikkun betale halv Accise, mod den som andensteds i dette Rige blev betalt. Aar 1623 Kong CHRISTIAN IV. Brev, at i en hver Kiøbstad paa Bornholm, skulle om Onsdagen holdes Torv, og Boden did henføre, hvad han havde at sælge.

Nexøe Kiøbstæd. Efter Rønne er Nexøe, som ligger paa Landets Øster Kant, den bedste Kiøbstæd, og giver den forrige ikke meget efter, ved adskillig Brug og Næring, særdeles Bryggerie, hvis Øll agtes i alle Maader (209) saa godt som det Rostokske, og derfor haver god Afgang, særdeles om Sommeren, da en Deel fremmede Skibe søge der hen, enten for at finde Læe, eller for at Kiøbe sig nogen Forraad paa Levnets-Midler, meest Øll, hvilket mange derfor legge sig efter at brygge desto mere og bedre. Hertil gives ogsaa den beste Anledning, ved mange smaae Humle-Haver som i den Egn, frem for andensteds, med Fornøjelse sees at være anlagte imellem Klippernes steenagtige dog fugtige Grunde, hvor Solens Varme sankes til desto større Modenhed. Bønderne i den Egn kiøbe derfor helst Nexøe-Humle og holde den vel saa god, som den Udenlandske, dog ikke i større Forraad, end hvad de bruge samme Aar; thi naar den giemmes længere, forsvinder Kraften snarere, hvilket kand siges om at den Humle som voxer i disse Lande. Dog mener Hr. Etats-Raad URNE, at den ved en forsigtigere Indpakning kunde længere beholde sin Kraft. Han siger og at Nexøe-Øll, Svanike Frugt-Haver og Kommin, Hasle gule Rødder og Rønne smukke Piger (nu kundeman tilføye Potter) skal have været et gammelt Mundheld paa Bornholm. Siden Fridrichs Steenbrud 1754 er anlagt i den Egn, egentlig ud for Stranden af Ipsker Sogn, haver Nexøe ogsaa der af nogen Fortieneste, ved Dagløn, Kiørsel, Skibsfragt og Materialers Afsettelse. Saa er og Nærings-Standen i de sidste Aaringer, forbedret ved Cartun-Trykkerie, samt Potte-Mager og Kaabersmedde-Arbeid, ved Fiskerie vinde og nogle deres Brød, særdeles siden visse Borgere have begyndt at vove sig om Vinters Tid, over Havet til Kiøbenhavn, med levende Torske og Lax at sælge.

Næring. Adskillige Lands Vahre udføres ogsaa herfra, skjønt den nyelig forbedrede Havn er ikke endda ret god, men Rheden temmelig sikker, (210) undtagen for østlige Vinde. At Nexøe haver sin Opkomst af Søefarten, gives maaskee tilkiende ved dens Vaaben, som er Enden af en Baade-Hage. De næstliggende Grunde mod Havet, bestaae af Klipper, adskilte ligesom i Fliser ved middelmaadig tykke Strata eller Lag over Lag, og da deres adskillige Farve falder i Striber, saa giver det en artig Anseelse, snart ligesom det Ostindiske Tøy der kaldes Gingang. Disse flade Fliser bruges beqvemmelig til Steenmure og Giærder omkring Haverne.

Hvirvel i Havet. Hr. de THURAH har observeret, at paa Byens Norder-Side omtrent et Bysse-Skud fra Landet, dannes af Havet som der omkring er meget dybt, en Vortex eller Hvirvel, hvilken af Indbyggerne kaldes Maltqværnen, fordi den, ligesom hin navnkundige Moskøe-Strøm i Tronhiems-Stift, viser en omdrivende eller maalende Strøm, dog ikkuns ved en stærk Norden-Vind, som driver Vandet med Susen og Brusen igiennem en Cirkel af Klipper der skiules paa Grunden, hvilket baade her og andensteds er Aarsagen til deslige Maale-Strømme, som jeg haver vist i Norges Natur-Historie. Af Erke-Biskop Peder i Lund haver Nexøe det ældste Privilegium, som nu findes, dateret 1346. Indholden er, at Fremmede ikke maatte fornærme Borgerne med Forprang, ikke heller opholde sig der, længere end Markedet varede, med mindre de ville tage Deel i Byens Tyngde. Slutningen lyder saaledes: Denne Birke-Lang her stander skrevet, unde og stede vi Peder med Guds Naade, Lunde Erke-Bisp og Sverrigs Riges Høvding, vore kiære Byemænd i Nexøe paa Bornholm, og dertil at deres Torg skal være om Torsdagen herefter, som de selv have ombedet, givet i Lund efter vor Herres Fødsel, tusinde Vintre og trei hundrede Vintre og fyrgetive Vintre, paa det siette Aar, endog næst efter St. Nicolay Dag. (211) Imellem Nexøe og en Landsbye forðum kaldet Langede (*) haver Anno 1578 været en Trette om Grendse-Skiel, Græsning, Tørveskiær og Fiskerie, hvilket Lehnsmanden Mogens Giøe ved Eftersyn og Kiendelse, haver ladet udgiøre. (*) Nu er her ingen Landsbye ved Navn Langede, men vel et Fiskerleye kaldet Snogbek, en Fierdingvej fra Nexøe.

Kirken. Sogne-Kirken var fordum saare brøstfældig, mørk og uanselig, men blev Aar 1731 meget vel repareret og til deels ombyggt, saa at Muren forhøvedes hen ved fire Alne og Ornamenterne sættes i god Stand, ved Amtmand og Commandant Vests, Provst Ankers, Capitain Sannes og Sogne-Præsten Koefods Fliid og Omhue, efter en Opskrift som derom findes paa Pulpituet. Ikke desto mindre er i det sidst forgangen Aar skeet en større Forbedring og Tilbygning ved denne Kirke: saa den er bleven baade bredere høyere og skønnere end tilforn. **Haard Skiebne.** Af en gammel Inscription sees at Nexøe Bye Anno 1510 er gandske afbrændt paa trende Gaarde nær. Aarsagen til denne Ulykke vides ellers at have været nogle fra Lybek udsendte Morbrændere, som i Krigen mod Sverrig, viiste sig Kong CHRISTIANS II. Fiender, og med en Flode af 30 Skibe, gjorde Landgang paa Bornholm, hvor de allevegne holdt ilde Huus, med Mord og Brand, men ingensteds værre end i Nexøe. Af Vaade-Ild leed Nexøe 1756 den 28 October en temmelig Brand-Skade. I Krigen mod Sverrig 1645 blev Byen haardeligen hiemsøgt af en stor Svensk Flode, som under Admiral Vrangels Commando gjorde nogle Hundrede Canonskud paa Husene (**) og tillige steege i Land ved det tilforn (212) bemeldte Sted Maltqværnen.

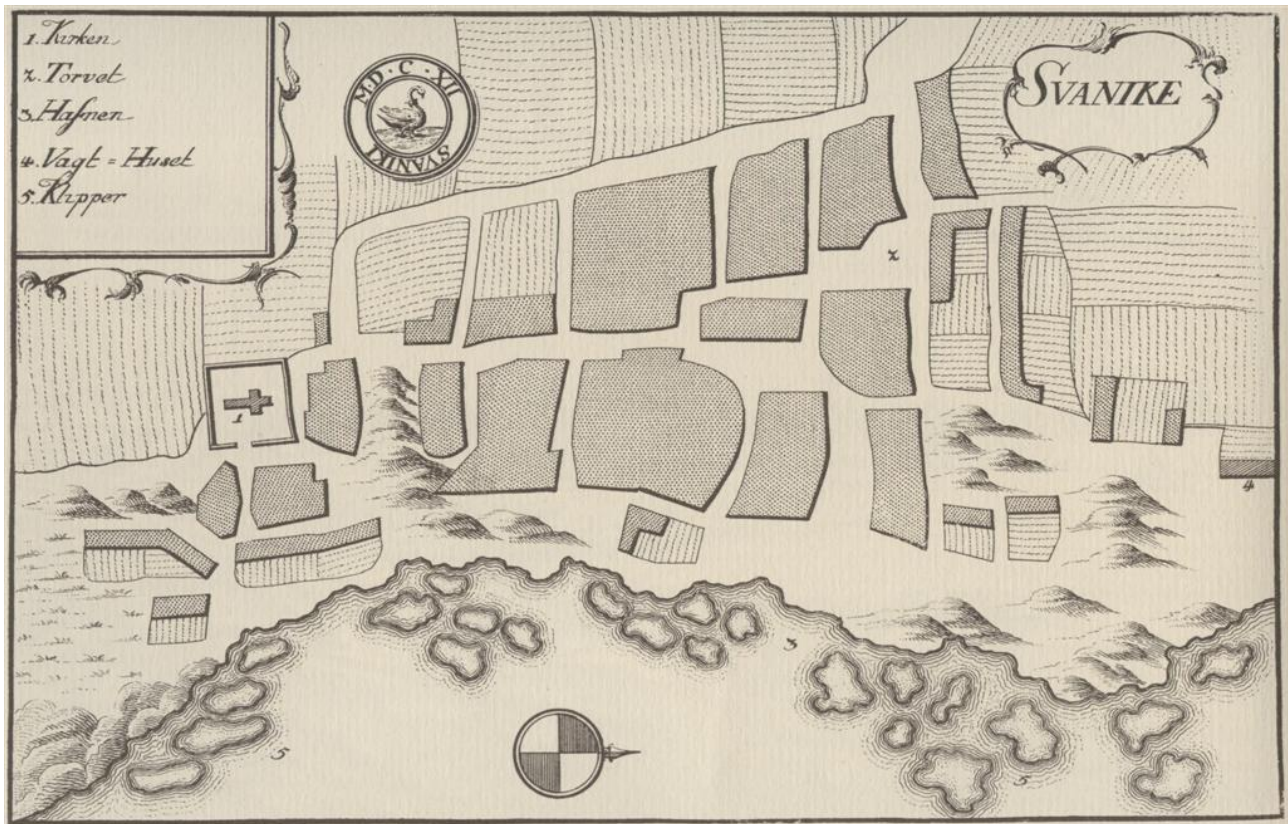
(**) Til Erindring om dette fiendtlige Angreb sees endnu én af de Svenske Canon-Kugler indmuret i et Borger-Huus.

De paa Strandbredden plantede Canoner blev vel brugte efter Evne, men formaaede lidet mod Overmagten. Dog gjorde Borgerne hvad de kunde og nogle unge Karle, hvis Formand var Albert Vulfen holdt sig meget vel i Byens Forsvar, som og kostede deres Liv. Da de Svenske kom ind i Nexøe, fik de Forlov at plyndre Husene i fire Timer, hvilken Tiid de brugede saa flittig, at ikke noget blev tilbage. Omsider toge de alt for meget af Nexøe stærke Øll til sig og laae drukne paa Gaden. Da havde det nær kostet dem Livet, hvis ikke Admiralen havde føyet Anstalt til at bringe de drukne Giæster om Borde.

Svanike Kiøbsted. Den tredje Kiøbstæd paa Bornholm er Svanike, liggende paa samme Øster Side, og ikkun fem Fierdingveys fra Nexøe, længere mod Nordost. Navnet Svanike, som og skrives Svaneke, meene nogle at skulle have sin Oprindelse af et Svane-Kiær, eller et Vandstæd, hvor mange Svaner have haft deres Ophold, førend Byens Bebyggelse gav Anledning til, at bemeldte aabne Vand, Tiid efter anden, opfyldtes, ligesom den ved Konst gjorde Afløbs-Rende endnu er til overs, og løber igiennem Borgernes Have-Pladser, som kiendelig sees at være opfyldte. Til Navnet hensigtes vel ogsaa ved Byens Vaaben, som er en Svane med kronet Hals.

Ildebrand. Af Erkebisperne i Lund har denne, ligesom Landets øvrige Kiøbstæder, faaet sine første Friheds-Breve, hvilke siden ere stadfæstede og forbedrede af Kong CHRISTIAN III. Aar 1555 og fleere følgende Konger. Dog er det meeste af Byens Archiv omkommet ved en ulykkelig Ildebrand, som Aar 1610 overgik Svanike og lagde næsten dens halve Deel i Aske. En mindre Ildsvaade, dog skadelig nok, tildrog sig her 1751 den 24 May, skønt Havnen er meget usikker, særdeles for Nordøstlige Vinde, er her dog temmelig Skibsfart, med Landvahrenes Udførsel, særdeles siden den tilforn bemeldte Sandsteens Brekning og Udførsel haver givet Anledning til god Fortieneste, saavel for den arbejdende Almue, som og for Skippere og Søfarende, hvilke baade fra Svanike og Nexøe udføre Stenen. Denne burde efterhaanden give alle omkring boende Anledning til at bygge deres Huse af lutter Qvadersteen, helst da den, ved første Opbrydelse, findes noksom blød og beqvem til Dannelsen, men siden ved Luften hærdes frem for nogen anden af sin Art. En Prøve af saadanne Qvadersteens Huse sees paa Kongelig Omkostning opførte ved Fridrichs Steenbrud, til Beboelse for Inspecturen, Steenhuggeren og Smidden, hvis Boeliger er baade anseelige og massive, men behøve

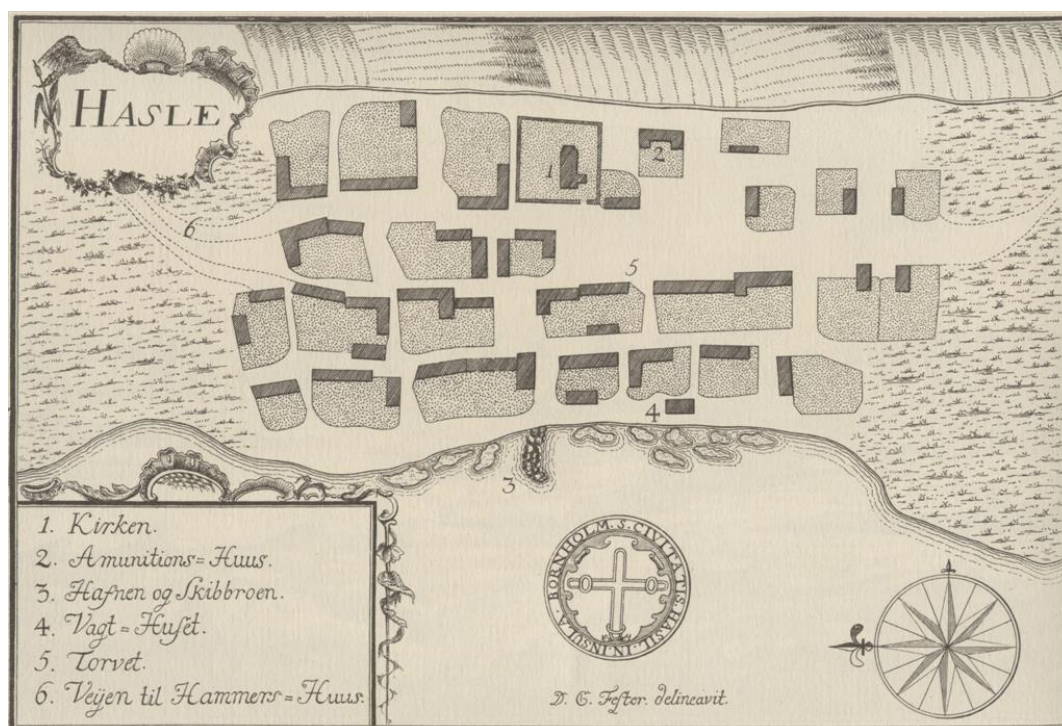
vel varme om Vinteren, da de holde sig noget fugtige Gaderne i Svanike ere meget ujevne og Klippefulde, saa at en Fremmet, om Natten ikke gaar der paa uden Fare.

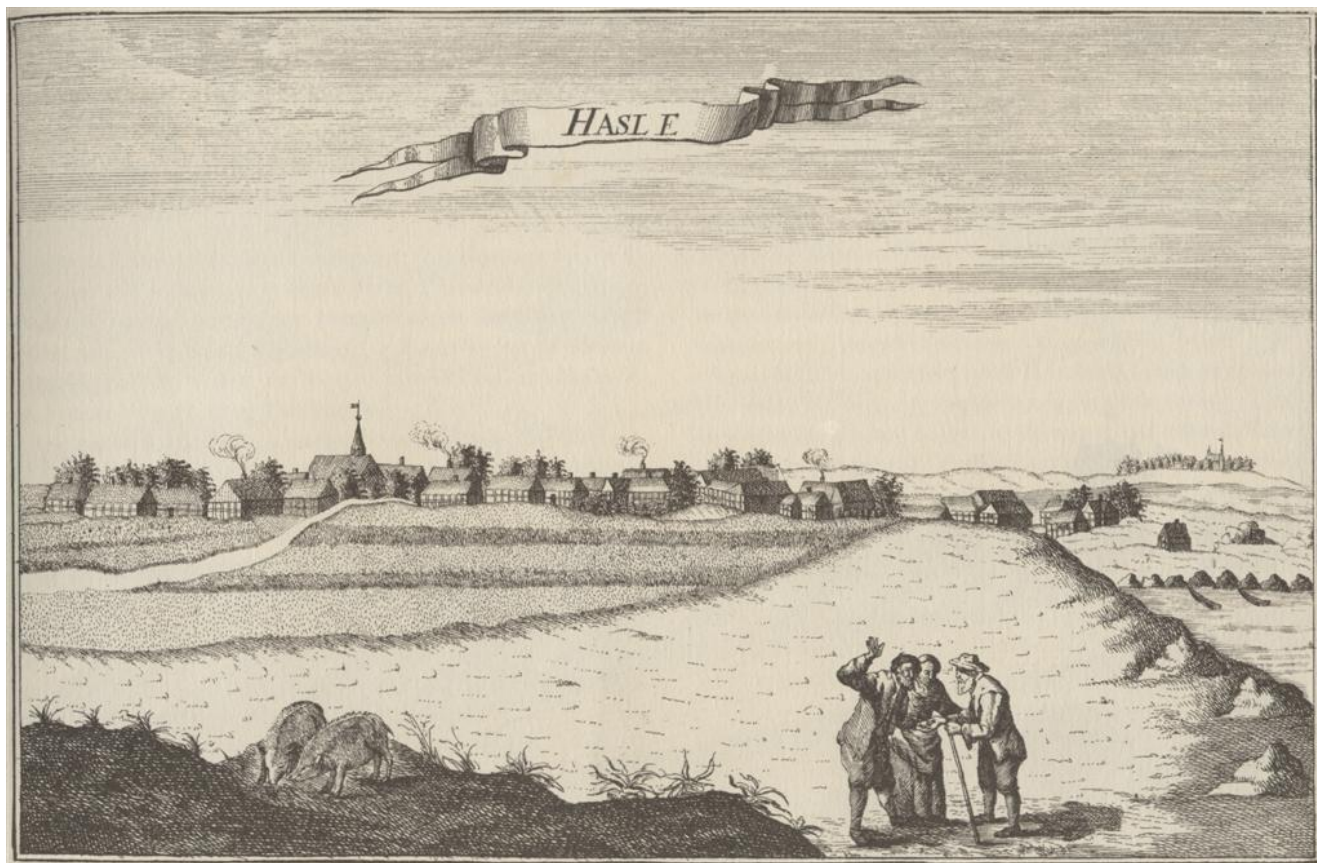

Kirken. Kirken ligger høyt oppe frem for de andre Bygninger. Den er af maadelig Storhed. Der findes adskillige smukke Monumenter, og i blant dem et over den tilforn anførte Albert Vulfen, som ved de Svenskes Indfald, Aar 1645 gjorde saa tapper Modstand og opmuntrede andre med sig til det samme. Saa ligge og her 4 Mænd af de Koefoders priselige Familie begravne. Ved Prædike-Stolen er ophængt en Tavle til Erindring om, at Kong CHRISTIAN V. Anno 1687 besøgte denne og flere Bornholmske Byer, havende med sig et anseeligt Følgeskab af Riddere og Herre, hvis Navne tillige opregnes (*). (213)

(*) Disse trende Bornholmske Kiøbstæder have nyeligen af Kongelig Naade bekommet hver sit Større Signal-Flag, opreist paa Batterierne ved Havnen. Det fierde som ellers tilkom Aakirkebye, staaer paa Hammeren. De bruges alle til at give hastig Signal, paa Landkanterne. Ellers udslaaes de ikkun som Æretegn, naar til Hove celebreres én af de Kongelige Personers Fødsels-Dag.

Hasle. Hasle, som ligger paa Landets Vester-Kant, næsten midt imellem Rønne og Hammershuus, er den fierde Kiøbstæd, liden og af ringe Næring. Navnet meenes at være af Hassel eller Hæssel-Træe, ligesom nær ved Byen ligger en Hassel-Skov. Byens Indseigl viser et Kors. Nogle af Indbyggerne beflitte sig særdeles paa at faae og sælge en Mængde af Gule-Rødder. Disse groe der saa mange og af sød Smag, at man fra andre Lands Egne, henter dem. Indbyggerne regne sig dette til Roes, at de først grebe til Vaaben for at afkaste de Svenskes fremmede Aag, i den Opstand, som midt i forrige Seculo giordes mod Printzenskiold, hvorom tilforn er givet Beretning. Capitaine Niels Gummelös, som da var med, ligger begravet i Hasle Kirke, hvis fornemmeste Prydelse er en ældgammel Alter-Tavle, forestillende Korsfæstelsen i Bildhugger Arbeyd meget stærk forgyldt. Efter Tradition skal en Skipper bestædet i Havs-Nød, have lovet dens Bekostning og holdet sit Løfte. Strax uden for Hasle, haver man nyeligen begyndt at arbeyde i en Steen-Kuls-Mine, men fundet stor hinder af Vandaarer, hvilket er saa meget underligere, efterdi Byen lider Mangel paa Vand-Brønde, som ved en langt dybere Gravning ikke kunde faaes, skjønt Husene ligge til dels dybt nok paa jevn Grund, dels paa Høyere Steder.

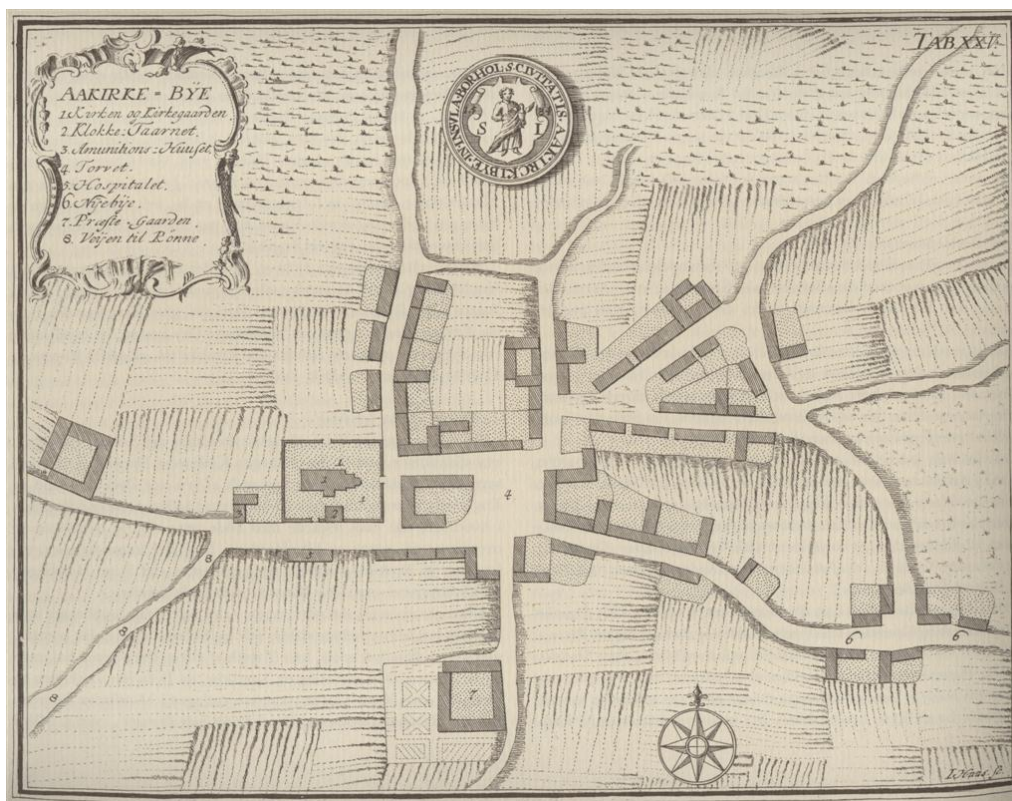

Aakirkebye. Endnu er Aakirkebye regnet blant de Bornholmske Kiøbstæder, ligesom den og af Arilds-Tiid haver haft Kiøbstæds Privilegier (215) (*) skjønt den efter nærværende Tilstand, ikke er at ansee for andet, end en god stor Landsbye, hvis Borgere nære sig næsten alene ved Avling og Landbrug, overladende Kiøbmandskabet til de ved Søekanten liggende, og til Søefart bekvemmere Byer, paa den søndre Side, to Miil fra Rønne og ligesaa langt fra Nexøe, dog boer her ogsaa et par Kiøbmænd.

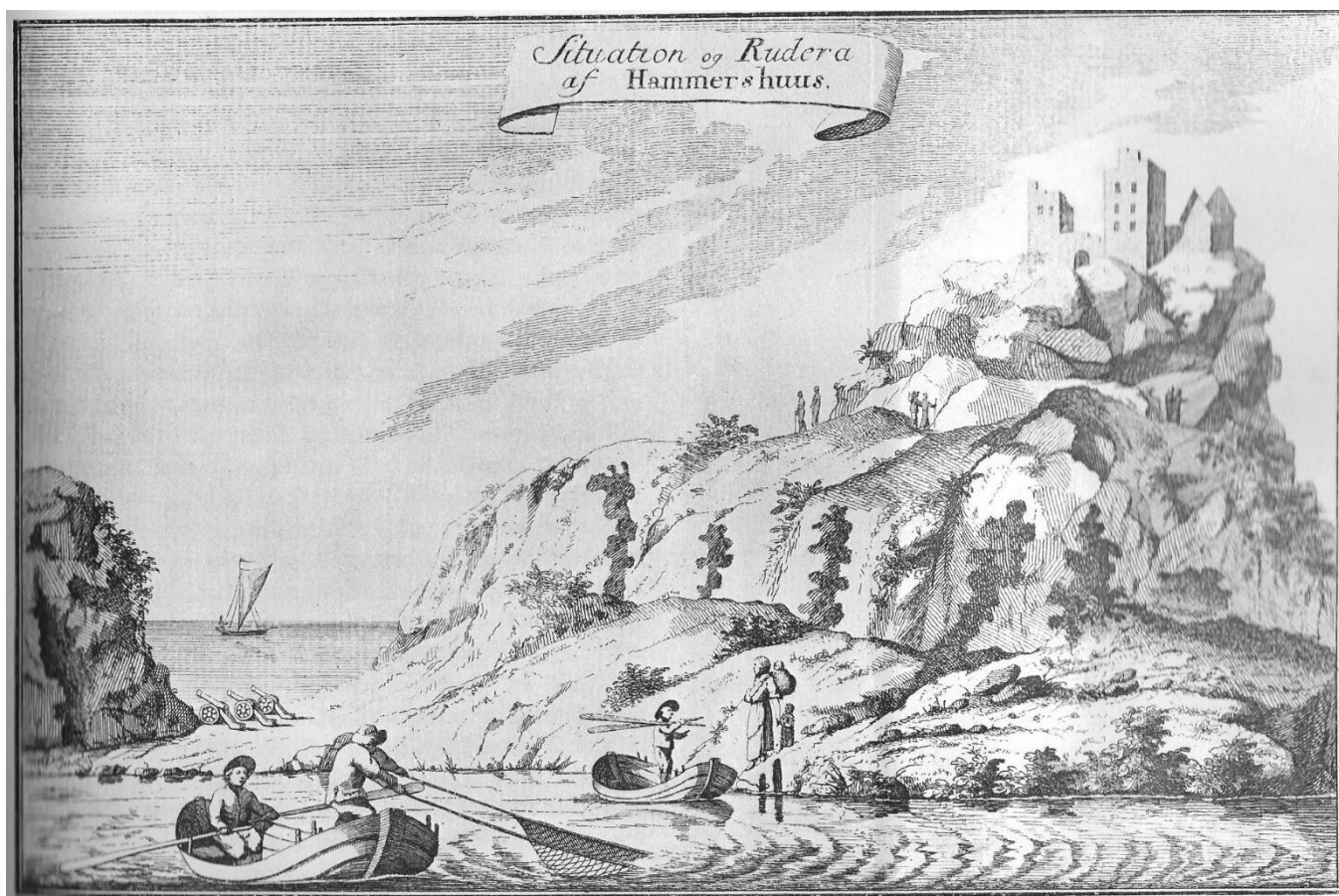
(*) Naar SAXO GRANNAT. I Kong SVEND GRATHES Historie beretter at Erkebiskop, til Forsoning blev aflagt med en Landsbye som Bisøerne siden have henlagt under Lunde-Capitel, begavet den med Kiøbstæds Privilegier og prydet samme med den største og skønneste Kirke her paa Landet.

Kirke. Anno 1760 den 10 May afbrændte her fiorten Gaarde og Huse, samt Hospitalet og en liden Skole. Det som giver Byen endnu nogen Anseelse, er deels det Provste-Mode, som aarligen holdes af Geistligheden, naar dens Provst er hjemkommet fra Landemodet i Roeskild, og derfra hiembringer sine Synodalia til nærmere Kundgiørelse. Deels haver Aakirkebye boget Fortrin ved sin Kirke som paa Landet er den største og af Skikkelse nogenledes liig efter Dom-Kirken i Lund, bærende ligesom S. Laurentii Navn. Dog skal den første have haft Navn af St. Johanne. Saavel de udvortes Mure, som indvortes Pillere og Hvælvinger ere af sort Marmor, tagen ikke langt fra Byen paa et Sted kaldet Limensgade, og af samme Slags Marmorsteen er flere Kirker her paa Landet opbygte, men ingen saa stor som denne. Indtil 1706 stod her i Kirken et zirligt Helgens-Billede, som meentes at være det samme der findes i Byens Vaaben, nemlig en Mand med en Fugl paa Haanden, formodentlig S. Joh. Evangel. Men da i bemeldte Aar, et Svensk Skib fra Dantzic beladt

med Polske Fanger (216), strandede, en Miil fra Byen, og disse Fanger af papistisk Religion, i Haabet at forsamledes omkring Billedet, med andægtig Tilbedelse, lod Sogne-Præsten Hr. Claus Flyng, den Anledning til Afguderie borttage, ved at nedgrave Billedet i Jorden. Sveder Ketting, de Lybekkers sidste Høvetsmand her paa Landet, om hvilken tilforn er meldet, ligger i Choret begravet, tillige med begge sine Hustruer Margretha og Thalia.

Slottet Hammers-Huus med sin adskillige Skiebne. Om adskillige Slotte, Fæstninger og Høvdingesborge, som i ældre Tider have været paa Bornholm, høres vel adskilligt ved Sandsagn, og noget stadfæstets ved overbleven Rudera, saasom af Gammelborg og Lilleborg, der skal have ligget ved Borre-Søe i Almindskov, hvor gamle Mure findes bevoxste med Græs og Træer, saa fandtes der og for nogle Aar, en Bielke med Jernbeslag, som syntes at have hørt til en stor Port. Men det eeneste Slot, som i Historien er navnkundigt, og ofte forekommende, kaldtes Hammers-Huus, liggende mod Landets Nordvester Ende.

Dette haver, indtil Begyndelsen af nærværende Seculo, været i temmelig god Stand, kunde og, hvad Murene angaaer, have blevet uforgængeligt i følgende Tider, dersom man ikke, under Paaskud at bruge dets Steene til en Fæstnings-Bygning ved Rønne, havde faaet Forlov at gjøre Vold paa bemeldte Mure, hvilke endda for den største Deel, viste sig af en uovervindelig Haardhed og derfor staae endnu, til et Vidnesbyrd om Slottes forrige Anseelse og faste Bygning paa en Høy, og mod Vandsiden ubestigelig Klippe nær ved det Forbjerg Hammeren, som det bærer Navn af. Dette Sted fandt Kong WALDEMAR I beqvem til en Fæstnings Anleggelse (*) (217)

(*) Nogle tilegne Hammer Huses Bygning Erke-Biskop Adser omtrent Anno 1111 da han 1138 der skal være død. Mueligt at Kong WALDEMAR siden forbedrede og forøgede det.

Landets trende Parter vare ved hans Formands SVEND GRATHES Uforsigtighed, som tilforn er meldet, indrømmet Erkebisen og Dom-Capitlet i Lund. I den eene Fierde-Part, nemlig Rønne-Herret, som endnu tilhørde Kongen, ville han desto vissere bestyrke sin Magt, særdeles da de lige over for boende, hedenske Wender, ved Søe-Røverie gjorde Østersøen usikker, og nødte denne

Konge til flere saadanne Søe-Slottes Anleggelse, saasom Vordenborg, Sønderborg ec. Han lod da Aar 1158, opføre det faste Slot Hammerhuus, ved hvilket han og hans tvende Eftermænd, holdt hine Lundeske Prælater temmelig i Ave, naar de ville udstrække deres Myndighed for vidt. Det sidste lykkedes dem omsider, og da Hammershuus var dem ligesom en Torn i Foden, fik de det omsider, tillige med Resten, i deres Vold, holdt en stærk Besætning derpaa, samt misbrugt deres Magt til at traadse den Kongelige. Dette ville Kong CHRISTIOHER I ikke taale, lod Erkebisp Jacob Erlandsen arrestere paa Hagenskov i Fyen, og hans faste Slot Hammershuus Anno 1259 med Magt indtage. De Geistlige bragte Hertug Jarmer af Landt-Rygen paa deres Side og tvang ved hans Hielp, den Kongelige Besætning af 200 Mand til at overgive sig skønt Capitulationen ikke blev holdt, men en god Deel dræbt, Anno 1265 var Kong ERICH GLIPPING betænkt paa at hevne den Vold, lod Hammerhuus efter nogle Ugers Beleyring, indtage og beholdt det indtil Aar 1271, da Slottet ved Forlig, kom atter i de Geistliges Eye. Dog varede den Fred ikke heller længere, end som til Aaret 1294 da den i Finderup ihjelslagne Konges Søn, ERICH MENDEVED, havde Erkebisp Jens Grand mistænkt for at have været Medvider i hans Faders Mord, lod ham fængsle paa Søeborg, og Slottet Hammershuus (218) kræve tilbage, saavelsom beleyre, men Besætningen, hvor de Lundske Canonici vare Commandanter, holdt sig saa vel, at den af sit to Aars Fængsel undflyede Erkebisp fandt der sin Tilflugt og gik omsider til Rom, som at udføre sin Proces mod Kongen, som var falden i Kirkens Bann. Ville han løses deraf, da maatte han omsider 1303 bekvemme sig til at afstaae al Kronens Rettighed, nemlig Rønne-Herret og det der i liggende Slot Hammershuus til de Geistlige, samt derhos betale 10000 Mark Sølv og gjøre den hellige Fader en ydmyg Afbigt. Anno 1319 da Erkebiskop Eske Juel Aaret tilforn var undviget til Sverrig, lod Kong ERICH MENDEVED Hammershuus paa nye beleyre og indtage ved sin General Ludvig Albertsen. Denne blev Kongen utroe og gik tillige med Slottet i Erkebispens Tieneste. Kong ERICH døde samme Aar, men hans Broder, og Eftermand Kong CHRISTOPHER II lod Aar 1324 ved Peder Vendelboe Hammershuus længe beleyre og endelig ved Hungers-Nød tvinge til Overgivelse. To Aar derefter, nemlig 1326 reyse sig det lange Interregnum, efter sidst bemeldte Konges Undvigelse. Han havde pantsat Slottet og Landet til sin Halvbroder Greve Johannes af Wagrien. Denne solgte det til Kong MAGNUS SMECK i Sverrig og da denne sidste, Aar 1360 af Kong WALDEMAR III blev overladt til at give baade Skaane og Bornholm tilbage, mod den laante Summa 70000 løde Mark Sølv, saa ville den snilde Kong WALDEMAR, som ellers havde Fiender nok paa Halsen, ikke forøge deres Tal ved Stridighed med de Geistlige, følgelig gav han daværende Erkebisp Nicolao dette Strids-Æble med saadanne Vilkaar, at Slottet Hammershuus, naar Kongen eller hans Efterkommere nogen tid skulle forlange det, maatte Modsigelse dennem (219) indrømmes. Paa den Grund var det vel ogsaa, at Kong CHRISTIAN II kort før Reformationen, krævede og dernæst med magt tog det tilbage, som tilforn er meldet. Han brugte Hammershuus som et tilforladeligt Fængsel for Stats-Fanger, særdeles for Biskop Jens Beldenak af Odense, og i følgende Tider har dette Slot ligesom Munkholmen ved Tronhiem, én og anden gang været locus peccatorum infignium. Særdeles maatte det midt i forrige Seculo tage mod Corfitz Ulfeld og hans Dame, som Anno 1661 slap derfra, men faldt snart i større Ulykke.

Militiens gode Indretning til Landets Forsvar. Det betydeligste som endnu er tilovers at berette om denne Øe, angaaer dens ypperlige og særdeles merkverdige militariske Forfatning hvilken i nogles Øyne ansees for at kunde tjene til et Model for Landmilitiens Indretning i Almindelighed, saa vidt en hver Provintzes Beskaffenhed det ville tillade. Om denne Post veed jeg nu ikke at neddele nogen nøyagtigere Efterretning, end den som ofte velbemeldte Hr. General de THURAH

allerede haver givet, i sin Bornholmske Beskrivelse, fra pag. 120 seqv. Saaledes som følge med hans egne Ord.

”Landets Militaire Forfatning og Anstalt, maa jeg ey forbigaae den curieuse Læsere at berette; Og da maa først ihukomme det som i Begyndelsen af denne Bornholms Beskrivelse er meldet, nemlig, at hele Landet er at ansee. Som en Fæstning, da Naturen formedelst høye steile Bakker, Klipper, Skierer og Steengrunde, saavelsom sterke Brændinger ved Stormvinde, samt farlige Sandriffer og deslige, har omgivet Landet, ligesom med Mure og Volde. De faa Steder paa Landet, hvor man kunde befrygte fiendtlig Landgang, ere med Volde, Retranchemens og Batterier, som med Canoner ere (220) plantede, forsynede; Og i øvrigt er hele Landets Mandskøn, som ere i Stand til at bære Gevær, denne store Fæstnings Garnison, og bestaaer enten af Infanterie eller Dragoner.

Gevorben Milice er ingen paa Landet, siden Indvaanerne selv have afbedet det, men derimod ere indrettede adskillige Compagnier, baade til Hest og til Fods, saa at de selv ere i Stand til, næst Guds Bistand, at forsvare deres Land.

Artellerie. Artellerie Væsenet, som er Landets Hoved-Defension, siden derved, formedelst den forbeskrevne Situation, fiendtlig Landgang og Attaqver, meest skal afholdes, bestaaer af et vist Antal Constabler og Under-Constabler, som ere detacherede fra Artillerie-Choret i Danmark, men dog er et faststaaende Mandskab; Disse alene tracteres paa gevorben Fod, og forsynes med Gevær, Mondering, Sold og Brød, og ere fordelede Landet omkring paa adskillige Poster, dog opholde de fleste sig i Rønne; Dernæst ere to Hundrede saa kaldede Handlangere af Landets egne Folk, som bære Kongens Gevær med Tilbehør, og nyde aarligen af Kongen en liden Douceur, men holde sig i øvrigt selv med Mondering og videre; Disse udskrives saaledes efter deres Opholds og Boepæls Steder, at Kiøbstæderne og Fiskeleyene, at de med Magelighed kand inddeles og repareres efter Posternes Situation, og komme Constablerne til Hielp i Artillerie-Væsenet; Officererne ved disse Artillerister, staae ligesom Constablerne, paa gevorben Fod, af dem opholder sig Styk-Capitainen, tillige med Archeliemesteren, og nogle Constabler altid i Rønne; Styk-Liutenanten ligger Sonden paa Landet i Nexøe med en Deel Constabler der, og i Aakirkebye; Styk-Junkereren ligger Østen på i (221) Gudhiem. Med behøvende Constabler, der og i Svanike; Desuden opholde sig ved Hammershuus, i Hasle og i Sandvig, de fornødne Constabler: Tambourerne ere af de ovenmeldte Handlangere; Officerernes, samt Constablernes og Under-Constablernes Mondur er ligesom den ved Artillerie-Chorpet i Danmark er indrettet; Men Handlangerne bære alle blaae Kiortel og Vester, af Klæde eller Vadmél, ligesom de har Evne og Lyst til, med røde Opslag, og Messing Knapper, røde strømper, Hattene med gule Snorer omkring, og Haarene i sorte Baand indflettede med sorte Coqvarder paa.

Infanterie. Dernæst ere fire Compagnier Infanterie, som ere langt stærkere end de gevorbene Compagnier sædvanlig ere, hvilke egentlig og in specie kaldes Nationale, samme ere inddelede efter Landets fire Districter, hvortil udtages baade Bønder og Udbyggere, saa vel som unge Bønderkarle, samt Indbyggerne i Fiskeleyene; Hver Compagnie har sin Chef, Lieutnanten og Fendric, samt Under-Officerer, Tambourer og Pibere; Officererne saavel som de Gemene skaffe sig selv deres Mondur; Officererne, Under-Officerer og Tambourer bære rødt med hvidt Underfoer, og hvide Opslag, Tinknapper, røde Strømper, og hvide Stiveletter, Sølv-Caluner om Hattene, og sorte Coqvarder derpaa; Men de Gemenes Mondur bestaaer af hvide Vadmels Kiortel og Vester, med røde Opslag, og ligedan Kravet om Halsen, røde Strømper, og sorte Halsbind, Hattene med hvide uldne Snorer om, og Haaret med sorte Baand indbunden; Flinter, Side-Gevær og Læder-Tøy

bekomme de af Kongen; Disse fire Compagnie Chef ere en Major, tvende Capitainer, og en Capitaine-Lieutenant. (222)

Herreds Compagnier. Videre fire Herrets Compagnier, ligesom de forrige, langt stærkere end Gevorbene, hvilke ere inddelede, og kaldet efter Landets fire Herreder, nemlig Øster- Sønder- Vester- og Nørre-Herreds-Compagnier; Et hvert af disse har sin Capitaine, Lieutenant, Fendrich, Under-Officerer, Tambourer og Pibere: Til disse Herreds Compagnier forflyttes fra de andre, de som have opnaaet 50 til 60 Aar, item ellers svagelige Bønder; Disse Herreds-Compagnier, Gemene, saavel som Officerer og Under Officerer forsyne sig selv med Mondur og Gevær. De Gemene bære graa, eller blaagraa Vadmels Klæder; Nørre- og Øster-Herreds Compagnier, have grønne og Sønder- og Vester-Herreds brandgule Opslag. Officererne have røde Klæder og Opslag efter deres Compagnier, samt Tinknapper: Under-Officererne ere klædte som de Gemene, men have Sølv-Galuner om Hatten.

Borgerskabs Compagnier. End videre syv Borgerskabs Compagnier, nemlig et i Svanike, et i Nexøe, et i Aakirkebye, to i Rønne, et i Hasle, et i Allinge og Sandvig, hver Compagnie har sin Capitain, Lieutenant, Fendric, Under-Officerer, Tambourer og Pibere, De anskaffe sig selv deres Gevær og Mondering, men tage ey just lige Couleur dertil, men klæde sig ligesom enhver selv vil, dog beflitte de to Compagnier i Rønne sig paa at have brune Klæder og hvide Strømper. Disse syn Compagnier bestaae af Borgerskabet selv, med deres Sønner.

Dragoner. Dernæst tvende Compagnier Dragoner, som vil visse hver er fem Gange større af Mandtal, end de Gevorbene; Disse udskrives af visse der til lagde Bønder-Gaarde, ligesom og hver Præst og (223) Proprietaire, maae levere en Dragon; Blant disse Dragoner er 36 Mand, som kaldes Postryttere; Hver Compagnie har som de øvrige sin Capitaine, Lieutenant, Fendrich, Under-Officerer, og tvende Tambourer, Kongen giver dem Flinter, Pistoler, Bajonetter, Pallasker, Patrontasker, samt behørig Lædertøi, men Heste og Mondur anskaffe de selv, og ansees ikke paa Hestenes Førelse eller Farve, men alleneste at de ere Tienst-dygtige. Officerer, Under-Officerer og Tambourer, bære røde Klædes-Klæder med samme Farve Opslag; De Gemene have blaagraa Klædes- eller Vadmels-Kiortler med røde Opslag, og Skin-Buxer: Det ene Compagnie har røde Vester, det andet Skind-Vester; Alle have hvide Lærrets Støvler-Manchetter, Støvler og Sporer, røde Vadmels Chabaraqver og Pistol-Hylster-Klapper med hvide Lærrets Bændler belagte, Hatte med Sølv-Snorer og Coqvarder, Haaret indflettet, og med sorte Coqvarder. (*)

(*) Siden Aar 1760 er paa Kongelig Allernaadigste Befaling, gjort nogen Forandring i Henseende til den Militaire Munderings Farve, da Dragoner Compagniernes Couleur er blaa, men Fodfolkets hviid, begge med røde Opslag, Halskraver og Underfoer.

Tvende gange om Aaret, nemlig strax efter Michels-Dag og efter Paaske, bliver alt ungt Mandskab, som er af Førlighed, og har været til Gudsord, opskrevne og enroullerede, saa vel til de fire National, som til de syv Borger Compagnier, saa vist et hvert kand tilkomne.

General Mynstring skeer engang om Aaret, af Commandanten og Vice-Commandanten, enten i Efterhøst eller i Foraaret, naar (224) Sæden er lagt omtrent ved Junii Maanedes Udgang, eller Julii Maanedes Begyndelse; Samme Mynstring kand ey skee paa en Dag, eller paa et Sted, saasom næsten ved hver Kiøbsted, nogle Compagnier foretages, saa at vel otte Dage anvendes, førend Mynstringen, over hele Landet kand skee.

Hvert Corporalskab, har ved Kirkerne deres ordentlige Exerceer-Plads, hvor Mandskabet om Søndagen efter Prædiken om Sommeren, bliver i de sædvanlige Execitier øvede.

Vagtstedet. I Rønne, er et almindeligt Vagt og Arresthuus, hvor nogle Mand af de Nationale med en Gefreiter daglig holde Vagt, og blive hver femte Dag afløsed: Denne Vagt holdtes i forrige Tider paa Hammershuus; Desuden er i hver Kiøbstæd en Vagt, som af Borgerskabet selv besørger; Og paa adskillige Steder rundt omkring Landet, ere Vagtboer anlagde, hvor der holdes Strand-Vagter, naar nødig eragtes.

Paa adskillige Høye paa Landet, ere Bauner anrettede, hvilke kand som Varetegn antændes, naaar man noget fiendtlig formærker.

Ved hver Dragoner-Compagnie ere, som nyelig er sagt, nogle saa kaldede Postryttere, der forsendes med Breve og Rapporter, naar behøves.

Overalt paa Landet omkring, baade ved Kiøbstæderne og ved Strand-Kanterne ere fornødne Ammunitions-Huse anlagde; Ved Rønne i sær er det almindelige, som ellers kaldes Rønne Castell.

Hver Compagnie Infanterie fører nogle Feldt-Canoner.

Artillerie-Posterne trint omkring Landet, ved de med Canoner beplantede Batterier, ere disse: Rønne-Post, Hasle-Post, (225) Hammershuus- og Sandvig-Post, Meelsted- og Gudhiems-Poster, Svanike-Post, Nexøe-Post og Bodernes Post: Og saa vidt om det Militaire Væsen paa Landet.” Saavidt Hr. de THURAH. (*)

(*) I alt hvad som angaaer det militaire Væsen eller Landets Defension, haver Commandanten, saasom Chef, alene at befale.

Efter hans Opregnelse, pag. 274, vil jeg endnu anføre de Kongelige Lehns- og Amt-Mænd, som Gouverneurer, Commandanter og Vice-Commandanter over Bornholm, siden Lybekkerne forlode Landet, indtil Aar 1750.

Kongelige Lehnsmand, Amtmand, Commandanter og Vice-Commandanter.

Manderup Parsbjerg, Lehnsmand 1576 til 1577.

Mogens Giöe, Høvedsmand paa Hammershuus og Bornholm fra 1577 til 1579

Henrich Brahe, Aar 1580 eller 1579.

Falck Giöe, Aar 1587 til 1594.

Hans Lindenow, Senior Aar 1594 til 1608 eller 1609.

Jörgen Rud, Aar 1609.

Hans Lindenow, Junior Aar 1612 eller 1614 eller 1618 til 1622 eller 1624.

Andreas Sinclair, Aar 1624 eller 1622.

Holger Rosenkrantz, Aar 1626 eller 1627 til 1645.

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus III, 1764

Intervallum: Joen Berdum eller Bardonius den 23 Junii Aar 1645 til 1646, en Svensk Commandant over Landet.

EbberUlfeldt, Aar 1646 til 1651, den 30 April.

Joachim Gersdorff, Aar 1651 til 1658.

Albertus Friis, Commandant til føye Tid.

Intervallum: Johan Printzenskiold fra d. 29 April 1658 til d. 8 Dec. E. a. en Svensk Oberst og Lands-Gouverneur.

Mickel Ecksteyn, Aar 1659 (226) var dog egentlig kuns som Commandant og Chef over Rytterne, eller Gouverneur til 1662.

Leuche, Aar 1662, Vice Commandant til 1670.

Hans Lövenheim 1662 den 29 Martii til 1673.

Julius Erich Fischer Vice-Commandant d. 2 Aug. 1670, og Commandant 1676 til 1680.

Morten Bertelsen, Commandant og Amtmand d. 10 Martii 1673 til 1676.

Thomas Finck, Amtmand Aar 1676 til 1678.

Christian Gede, Amtmand Aar 1678 til 1682.

Bendix von Hatten Aar 1682 Commandant og Amymand til Aar 1685.

Woldemar Blinck, Vice-Commandant Aar 1682 til 1692.

Johan Diderich v. Wetberg, Commandant og Amtmand Aar 1685 til 1694.

Andreas von Buggenhagen, først Vice-Commandant Aar 1692, siden Commandant Aar 1694 den 2 September til 1699.

Hans Böeske, Amtmand, Aar 1694 til 1699.

Woldemar Reetz, Commandant og Amtmand Aar 1699 d. 24 October til 1718.

Gottfried Ludvig Bruno, Vice-Commandant Aar 1699 til 1711.

Johan Georg Ambschoffs, Aar 1711 til 1723, Vice-Commandant.

Johan Henrich von Bippen, Commandant og Amtmand Aar 1718 den 14 May til 1722.

Niels Madsen West, Commandant og Amtmand, den 18 Martii 1722 til 1739.

Rasmus Hirschnach, Vice-Commandant Aar 1723. Thamsen, Vice-Commandant

Bartram Vice-Commandant til Aar 1737.

Joh. Croneberg, Vice-Commandant Aar 1738 til 1750.

Kat Friderich Schnell, Amtmand Aar 1739 til 1740.

Jörgen Kruse, Commandant fra Aar 1739 til 1751.

Johan Christian Urne, Amtmand 1740.

Johann Gottfried von Schepelern, Commandant fra Aar 1752 indtil 1756, da han tog sin Afsked formedelst Alderdom.

Jens Muhle blev Cammandant d. 15 Sept. 1756 og døde først i Aaret 1759.

Carl Ulrich von Bülow, Commandant d. 30 Maji 1759.

Ancher Anthony Schor Vice-Commandant 1750.

Førend jeg forlader Bornholms Beskrivelse, er endnu lidet at erindre, angaaende nogle smaa Guld Billeder, som i dette Seculi Begyndelse, der paa Landet bleve opdagede af en Bonde, som pløjede sin Ager, omtrent 3 Fierding Vej fra Kiøbstæden Rønne. Den Lærde Hr. JAC. A Melle, Sen. Minist. Lubecensis, saasom en Kiender og Elsker af vore Antiquitæter, fik der af 20 Stykker, og skrev derom commentatiunculam de fimulaeris aureis Insulæ Bornholmensis, med hosføyede Kobberstik, som viser, at der er intet andet end Efterlignelser af Menniskelig Skabning, i adskillige Barbariske Figurer, lignende dem, som jeg i T. I p. 29 Tab I. haver anført efter nogle Originaler, mig selv tilhørende, og funde ved en saa kaldet Kongsgaard i Nordlands Amt. Velbemeldte Autor holder dem for Afguds-Billeder, eller saadanne Huus-Guder, som Hedningene her og andensteds ansaae for deres Besjermere, ligesom Laban sine Theraphim: 1 Mose B. 35 v. 2. Den af sine Religions-Stridigheder berygtede Christ. Democritus, eller J. C. Dippel, som kort efter blev hensat i civil Arrest paa Hammerhuus, fandt ligeledes disse Bornholmske smaa Guldbilleder sin Undersøgelse værd, og skrev 1725. *Democriti Gedanken wegen der auf Bornholm gefundenen gülden Bildnitze ec.* Han troede ikke, saasom Hr. a MELLE, at disse Ting havde hiemme her i Norden, eller forestillede Thors, Othins og andre indenlandske Afguders Lignelse, men hellere, at de af nordiske Folk, (228) som droge i den Hell. Krig ti Ægypten, og der blant andet indtog med Storm den mægtige Stad Darniata, vare førte tilbage, saa og at Figurerne Betydning var deels Ægyptiske Kongers, deels Præsters og Præstinders Efterlignelse, fornemmelig deres, som tiende i Osiris og Isidis Tempel, som skulle have baaret lige Prydelser. Han gjør og ved den Leylighed det, paa Kunstkamret i Kiøbenhavn bevarte, Tønderske Guldhorn til en Ægyptisk Antiquitæt, hensigtende til Guldmager-Kunstens Hemmeligheder, med hvilke hans Hierne var opfyldt, hvormed andensteds er gjort Erindring. See mere i E. J. WESTPHAL. *Monum. Cimbr. Ineditis.* Tom IV p. 209 Præsat.

Endnu noget andet, Antiquitæten vedkommende, vil jeg hernæst anføre, efter den af ofte velbemeldte Hr. Etatsraad og Amtmand Urne hans Beretning, nemlig, det er merkeligt, at Tid efter anden, her paa Bornholm er fundet et temmelig Antal af Guldpenge, saa store som Hollandske Ducater, dog noget tykkere, deels med Opskrift paa første Side D. N. Theodofius. P. P. Aug. Der hos et Brystbillede, med Kronen paa, og ved Siden en Rytter eller en Mand til Hest. Paa Reversen en med Pantzer beklædet staaende Person, holdende i høyre Haand en Stang, med en firekantet Figur oven paa, formodentlig en Standart eller saa kaldet Labarum. I Mandens venstre Haand sees en Stang med et Kors paa den øverste Ende. Ved høyre Side en liden Figur, som en Stjerne. Omskriften er: Glor. Orbis Terrarum nomen unden noget ulæseligt, som dog synes at kunde være Tefab. Denne Mønst skal nok have tilhørt Kæyser THEODOSIO MAGNO, som af Kong GRATIANA blev antagen til Medregent Aar 379, og regerede (229) til 395. En Deel andre, ja de fleste af disse Mønter, have til Omskrift, paa den første Side: D. N. Zeno Perp. Aug. Derunder er kronet Brystbillede. Paa Reversen en Person med Vinger, holdende i sin høyre Haand en Standart, som

rører Jorden og er paa den øverste Ende betegnet med et Kors. Ved den venstre Side sees en liden Stierne. Omskriften er: Victoria Aug. C. C. B. Neden under Conob. Skal nok være den Orientaliske Kayser LEO ISAURIUS, som regierede fra Aar 474, til 491.

Disse Penge siges alle at have været saa rene og skønne, som hvis de nyeligen vare komne fra Mønten. Et Par deraf haver Herr Urne selv seet, og formoder ikke uden Rimeligheds Anseelse, at disse og andre saadanne Penge kunne være komne til dette Land ved Anledning af visse Bornholmere, som, tillige med mange andre Danske, formodentlig have gjort Tieneste i Østerlandene, da det noksom er bekiendt, og længe siden beviist, at den Kæyserlige Livgarde i Constantinopel bestod i hine Seculis af Danske, som der kaldtes Væringiar, Baringiar eller Barangar.

Søe-Fæstningen Christiansøe. Endskiønt Christiansøe, ikke sorterer under Bornholms Amt, men under det Kongelige Søe-Commissariat i Kiøbenhavn, har man dog ikke kundet henhøre den andensteds, efter sin naturlige Lægde, hvilken er lidet over halvanden Miil i Nordost fra Gudhiem paa Bornholm, at Fiskerleye, som af Arilds-Tid, og endnu, aarlige haver betient sig af denne Øe, til at drage sine Baad i Land, og behandle sine Sild eller anden Fisk. (230).

Det gamle Navn var Ertholm eller egentlig Ertholmene, thi det er en Samling af tre ulige store, dog alle ikkuns smaae Insuler, Christiansøe, Fridrichsøe, og Græsholmen, egentlig haarde Steen-Klipper, som paa en Dybhed af 20 til 30 Favne, reyse sig noget over Vandet og have her og der paa Overfladen lidet Græsning til Køer, samt liden Have-Jord, men ellers ikke noget som kunde lokke Indbyggerne derhen, hvorfor disse Ertholme, saavidt man veed, aldrig have været beboede. Imidlertid ligger denne liden Samling af Steen-Klipper saaledes at de udgiøre en dyb og sikker Havn for en Deel Skibe, hvor ellers ingen Havn saa bær var at finde, da man dog ønskede at den danske Flode i Ufreds-Tider, maatte have sig et saadant Sted forbeholdet, særdeles til Sikkerhed for en Observations Esquadre i Østersøen og nær ved de Svenske Kyster. **Øyemerk.** I den Anledning besluttede Kong CHRISTIAN v. Aar 1684 at anlegge der et Søe-Castel, med nogle Batterier, maaskee efter Admiral Spans Tilskyndelse. (*)

(*) I Theatro Daniae har jeg ladet indflyde en Fortællelse efter mundtlig Tradition; at den er gandske paalidelig, forsikres ikke. Men da de fleste Facta historica beroe paa saadan Sandsagn, indtil de bleve skrevne og stadfæstede, maae den staae ved sit Værd. Anslaget at giøre her en fortificeret Havn, skal Kong CARL XI i Sverrig først have fattet, og derom beordret en vis Admiral. Denne skulle have haft en Jagt-Hund, som var vant til at bære Papirer eller andet i Munden. Samme skulle have taget sin Herres Ordre og Instrux, bragt den til Jægeren, som var af Dansk Nation, og da han saa Anslaget, skal han have rømmet til Danmark, samt givet Anledning til, at man forekom de Svenske, ved Ertholmenes Besættelse, da de ellers, som ubeboede i aabent Hav, vare dubia pofsessionis. Relata refero.

Bygning. Thi denne berømmelige Søe-Helt blev i bemeldte Aar udsendt tillige med General-Major (231) von Osten og Christoffer Sehested, kom den 2 Junii, til Ertholmene, og havde med sig to Compagnier Norske Soldater, som, tillige med bemeldte Herrer, camperede i deres Telte og gjorde strax Begyndelse med at anlegge nogle Fæstningsverker. Allerede den 19 Junii lagde Sehested og Span Grundsteenene til det Taarn, under Kanoners Løsning, og Trompeters Lyd, ligesom derhos blev holdet Prædiken og Guds-Tieneste. Oberste Coucheron var den, som siden stod for Fæstnings-Arbeydet, og efter bemeldte Herres Bortreyse, fuldførte det saa vel, at de, som forstaae sig paa

noget deslige, og have seet hvorledes han benyttede sig af sit lidet og uordentlige Terrain, rose hans Kunst. Næste Aar, den 20 May, lagdes den første Steen til det mindre Taarn paa Boeholmen; men idet store Taarns Underdeel blev indrettet en Garnisons-Kirke og samme med en Præst forsynet. Saa blev og paa dette nye Anleg slaget en stor Medalje, hvis eene Side viser Kong CHRISTIAN V. Bryst-Billede omgivet med Trophæer, og derunder de Ord: ERT HOLMIA, antea ignobilis Codani Filia, nunc ausu plusquam Herculeo, CHRISTIANI QVINTI, nobilitata, Neptuno desponsata, Regi Gloriam, Regnis utilitatem parturit. Posthæc Christiansøe. Den anden Side forestille nogenledes Fæstningen. Der over er et Øye med Omskrift. *Desendit et auget*. Neden under, *Mediis jam portus in undis*. (se medaljerne afbilledet i Lairids de Thurah Bornholmsbeskrivelse)

Tre Aar efter Fæstningens Anleggelse, behagede det den høye Stifter Kong CHRISTIAN V. at tage den i Øyesyn, dog ikkun ved et Besøg paa nogle Timer; thi Ankomsten var 1687 den 11te May, om Morgen tidlig, og Afreysen til Bornholm samme Dags Aften. (232)

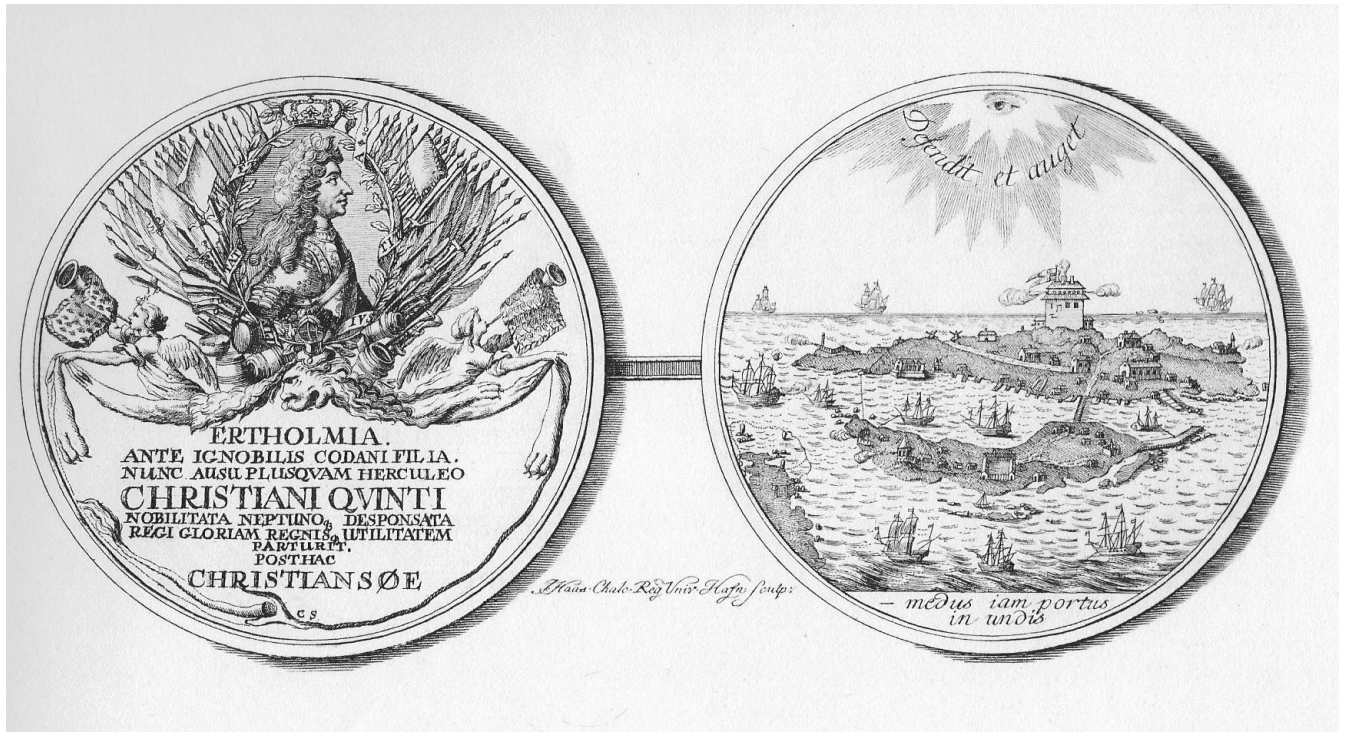
Den Kongelige Commandant paa Christiansøe er gemeenligen en Stabsofficeer af Søe-Etaten. (*) Hans underhavende Mandskab forsynes fra Kiøbenhavn med Proviant og anden Fornødenhed, da her intet kand have, undtagen Melkning af nogle Køer og en Deel Have-Vexter, samt Søefugle og Fisk. En Kilde med meget got Vand sees nogle Trin fra Havet at udspringe af den haarde Klippe, saa have og imellem Klipperne nogle Damme, med Karudser og Giedder. Fiskerie. Af Stranden faaes Sild, Torsk og Lax i den Mængde at samme nedsaltes og udføres (*); saa falder og ved et Sted, kaldet Graver-Hullet, skønne Kabliau, af 10 til 12 Punds Vegt. Saadant Fiskerie er paa dette eenlige Sted Garnisonens sædvanlige Tiidsfordriv og tillige dens Prosit. Denne have ogsaa undertiden af at skyde Sælhunde, som i varme Sommer-Dage forlyste sig ved at soelbade paa Klipperne.

(*) Efter en indrettet Plan og Convention af Dato 14de November 1760 har et fælleds Selskab, her af Staden, af egne Midler oprettet et levendes Saltvands Fiskerie paa Fæstningen Christiansøe, som drives meest om Vinteren, fra Begyndelsen af October Maaned, indtil sidst i April, med levendes fersk Torsk, samt fersk røget og grønsaltet Lax ec. Som bliver fanget af Garnisonen i deres Frietimer ved denne Fæstning, og bliver her til Staden overbragt i tvende Compagniet tilhørende Qvaser, som er de eeneste og retteste til denne Fiskehandel; hvortil Hans Kongelig Majestæt har Allernaadigst meddelet Interessenterne et Allernaadigst Privilegio af dato 16 May 1763 paa visse Friheder til Opmuntring for de mange paagaende Omkostninger, saa at Staden, nu frem for tilforn, alle tider om Vinteren er forsynet med levendes Torsk for en taalelig og billig Priis, helst til de lidet Formuendes Gavn og Beste.

(*) Den der paa Fæstningen nu værende Commandant er Hr. Caspar Henrich Stibolt, Commandeur-Capitain.

Søefugle. Af Søefugle indfinde sig her om Foraaret i tusinde Tal de saa kaldte Aaboer, egentlige Edderfugle, hvis Kiød er spiseligt, dog ikke saa velsmagende, som Vildændernes. De blive her Sommeren over og udlegge deres Æg paa Græsholmen, hvor Commandanten lader deres Fred handthæve mod al Efterstræbelse. Derover formeeres de saaledes, at de, ligesom tamme, gaae i Flokke-Tal med deres Unger ind under Fæstningen. Om Efteraaret drage de bort, og da lader man deres mange Reder optage, samt reengiøre, saa at deraf faaes en temmelig Forraad af den kostbare Edder-Duun. Mod Vinteren indfinder sig i deres Sted et andet Slags Strandfugle, kaldte Gadisser, af Størrelse som Krikænder, saa og flere Slags Vinter-Fugle, saasom Dukænder-Hviid Sider og

deslige. De skydes og spises af Lysthavende. Men saasnart Edderfuglen indfinder sig om Foraaret, ophører, til den Forsikring, alt Skytterie.

Medalje som blev slået ved Bygning af Fæstningen på Christiansø 1685